

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

ДРАГУНОВА ТЕТЯНА АНАТОЛІВНА

УДК 314.727.2

**МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ВЕЛИКИХ МІСТ
(НА ПРИКЛАДІ М.КИЄВА)**

Спеціальність 08.09.01 –
Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ –2005

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України

Науковий керівник: доктор географічних наук **Хомра Олександр Улянович**,
Національний інститут проблем міжнародної безпеки,
завідувач відділу соціально-економічної та демографічної
безпеки

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Прибиткова Ірина Михайлівна, Інститут соціології НАН
України, провідний науковий співробітник

кандидат економічних наук, доцент

Овчиннікова Олена Русланівна, Інститут економіки та
управління Хмельницького національного університету
Міністерства освіти та науки України, доцент кафедри
автоматизованих систем і моделювання в економіці

Провідна установа: Київський національний економічний університет
Міністерства освіти та науки України, кафедра статистики

Захист відбудеться „_12_” _травня___ 2005 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д.26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за
адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних
досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26

Автореферат розісланий “_7_” __квітня__ 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Л.М.Черенько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вивчення міграції населення у великих містах, зокрема столицях, має неабияке теоретичне та практичне значення. Виявлення закономірностей і особливостей міграцій дозволяє доповнити систему теоретичних знань цієї галузі, моделей, концепцій тощо.

З практичної точки зору дослідження міграційних процесів необхідне для підвищення наукового рівня планів і проектів розвитку столиці, зокрема при прогнозуванні виробничих галузей і обслуговування.

Міграція населення суттєво впливає на формування і функціонування людського капіталу, людських ресурсів великого міста, а через них на всі аспекти його життєдіяльності. Саме тому значної уваги набуває дослідження міграційних процесів прибуття і вибуття населення у ретроспективі і на близьку перспективу. Особливо актуальним є виявлення закономірностей розподілу прибулих і вибулих за статеві-віковим, освітнім, професійно-кваліфікаційним складом, ретроспективний і ситуаційний аналіз кожної з цих груп, варіантне прогнозування з метою розробки ефективної міграційної політики і підготовки відповідних розділів програми соціально-економічного розвитку великого міста.

Однак ефективна діяльність у цьому напрямку можлива лише в рамках добре розробленої теорії міграції великих міст. Серед міграціознавців немає одностайності в підходах до розуміння ролі теорій в дослідженні міграційних процесів. Протягом багатьох десятиліть наука приділяє значну увагу узагальненню знань про міграцію населення, про міграційні процеси, проте досі не вдалося створити струнку, дієву загальну теорію міграційних процесів. Завдання полягає в тому, щоб, використовуючи інформацію про прості просторово структуровані міграційні утворення, частково заповнити прогалину та випробувати узагальнену таким чином систему достовірних знань при управлінні міграційним процесом великого міста.

Теоретико - методологічним підґрунтям роботи стали праці вітчизняних вчених А.Ф. Загробської, Ю.О. Корчака-Чепурківського, Е.М. Лібанової, О.А.Малиновської, В.В.Онікієнка, С.І.Пирожкова, І.М.Прибиткової, В.А.Поповкіна, М.Д.Романюка, В.С.Стешенко, О.У.Хомри, зарубіжних - М.Б.Денисенка, Ж.А.Зайончковської, В.О.Іонцева, В.І. Переведенцева, В.В. Покшишевського, Л.Л.Рибаковського, Б.С.Хорева, В.М.Чапека, В.Алонсо, Р.Вері та інших.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертація пов'язана з виконанням наукових тем, які розроблялися колективом НДІ праці та зайнятості населення Міністерства праці та

соціальної політики України і НАН України: “Демографічна політика України як складова політики зайнятості” бюджетної теми “Демографічні проблеми зайнятості в Україні” (№ держреєстрації 0198 U 000440), зокрема дисертантом був виконаний розділ “Загальна характеристика динаміки населення України. Внесок окремих чинників в зміні чисельності населення”; “Трудова міграція населення: теорія, методи вивчення, управління” (№ держреєстрації 0197 U007210, договір №Ф4/114-97 з Міністерством України у справах науки і технологій), розділи “Ефективність зовнішньої трудової міграції населення” та “Потенціал зовнішньої трудової міграції населення України”.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є поглиблення ряду понять і положень з теорії міграції, виявлення закономірностей формування і розвитку міграційних процесів у великому місті, побудова системи моделей їх регулювання, розробка науково обґрунтованого механізму управління міграційним процесом великого міста.

У зв'язку з цією метою поставлені такі завдання:

- узагальнення і уточнення існуючих підходів до розуміння міграції населення як базового поняття теорії міграції, теоретичне осмислення суті міграційного процесу як специфічної динамічної системи;
- розкриття особливостей формування та функціонування міграційних процесів великих міст;
- опрацювання методики відображення простих міграційних процесів, зокрема, побудови їх загальної моделі, що ґрунтується на використанні досягнень вітчизняних і зарубіжних вчених у цій галузі знань, власних експериментів та узагальнень;
- розробка на базі теоретичних знань гіпотетичного міграційного процесу великого міста;
- здійснення ретроспективного і ситуаційного аналізів процесів прибуття та вибуття, просторових зв'язків м. Києва;
- окреслення принципів міграційної політики як основи регулювання міграційних процесів великих міст;
- розробка варіантів прогнозу регулювання міграційного процесу м. Києва на перспективу.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом дослідження виступає міграція населення як суспільне явище. Предметом дослідження є міграційні процеси великих міст, зокрема столиці України - міста Києва.

Методи дослідження – використана система методів, яка об'єднує економічні (грошово-кредитні, бюджетні, балансові, нормативні) і методи інших конкретнонаукових

(правових, демографічних, географічних, соціологічних тощо) та загальнонаукових дисциплін (логіки, системології, інформатики, математичного аналізу, математичної статистики тощо).

Наукова новизна отриманих результатів. Представлена робота є однією з небагатьох дисертаційних досліджень, в якому зроблена спроба на базі теорії змодельовати науково обґрунтований гіпотетичний міграційний процес і на його основі розробити методіку регулювання міграційного процесу великого міста. Наукові результати, що визначають новизну і складають предмет захисту, полягають у наступному:

- ◆ на базі узагальнення, формалізації, ідеалізації фактичних даних уточнено економічний зміст таких понять, як міграція населення, міграційний процес, міграційний комплекс, міграційна система;
- ◆ виявлена та обґрунтована стабільність і стадійність міграційних процесів, що виражається в розподілі мігрантів, в тому числі прибулих та вибулих, за віком, статтю, професійно - кваліфікаційним складом тощо;
- ◆ уточнені фундаментальні положення теорії стабільності, мутаційності та переходу, що є складовими, покладеними в основу розробки міграційної політики;
- ◆ вперше розрахований гіпотетичний міграційний процес великого міста і його параметри, побудовано моделі прибуття, вибуття і розподілу мігрантів з урахуванням їх статево-вікового, освітнього та професійно-кваліфікаційного складу;
- ◆ вперше дана системна оцінка розподілу мігрантів за віком, тенденцій в динаміці кожної вікової групи, процесу вибуття і прибуття в цілому за період 28 років останньої чверті минулого та початку нинішнього століття з використанням загальних і спеціальних коефіцієнтів вибуття, прибуття, мобільності, трендів, коефіцієнтів переходу та алгебраїчних функцій на основі порівняння цих показників з відповідними параметрами гіпотетичного процесу, що дозволило виявити проблеми міграційного процесу у м.Києві і оцінити їх гостроту на сучасному етапі розвитку;
- ◆ удосконалено аналіз просторового розподілу міграційних зв'язків м. Києва на основі використання методу стандартизації території, визначення проблематичних сторін, які виступатимуть предметом регулювання просторових зв'язків через прийняття відповідних рішень;
- ◆ розроблена методіка регулювання міграційного процесу великого міста, яка ґрунтується на побудові гіпотетичної і фактичної моделей та їх зіставленні.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані результати можуть бути використані для наукового обґрунтування міграційної політики великих міст, підвищення її

ефективності. Запропоновані методичні підходи до дослідження міграційних процесів сприяють подальшому вдосконаленню методики міграційних досліджень.

Основні положення дисертаційної роботи були використані при розробці Генерального плану міста Києва та проекту планування його приміської зони на період до 2020 року, що виконувалася згідно з розпорядженням Київської міської державної адміністрації від 16.03.98 №542 та рішенням Київської міської Ради від 23.12.99 №171/673 “Про організацію робіт з розробки Генерального плану міста на новий розрахунковий період”, на замовлення Головкивархітектури (Г-9801), зокрема у підготовці розділів “Населення та трудові ресурси” і “Зайнятість населення” (довідка №538 від 26.03.2004р.).

Наукові розробки здобувача викладені у наукових звітах, які направлені державним органам управління –Міністерству праці та соціальної політики України і Міністерству України у справах науки і технологій для використання у практичній діяльності (довідка № 05/4-77 від 27.04.2004 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є оригінальною науковою роботою, що виконана одноосібно. Всі результати, викладені в дисертації та авторефераті, належать авторові. Здобувачем самостійно розроблено методику регулювання міграційними процесами у великих містах, яка в подальшому може бути використана для аналізу стану і тенденцій розвитку міграційних процесів, основ регулювання міграції населення в місті і розробки її міграційної політики.

Апробація результатів дисертації. Результати наукових досліджень, представлених в дисертації, були висвітлені на Міжнародних науково-практичних конференціях: “Управління трудовими ресурсами: проблеми і перспективи розвитку” (м. Хмельницький, 1995 р.), “Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття”(м. Київ, 1997 р.); Першому Міжнародному науково-практичному семінарі „Україна на шляху до Європейського Союзу: прогнозування та реалізація політики пріоритетів в інноваційно-інвестиційній та соціально-трудоуї сферах” (м. Хмельницький, 2004 р.).

Публікації. Результати досліджень знайшли своє відображення в 10 наукових працях, опублікованих у наукових фахових виданнях, загальним обсягом 3,9 д.а., з них особисто автору належить 3,8 д.а.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, висновків, додатків. Загальний обсяг роботи становить 180 сторінок комп'ютерного набору. Робота

містить 36 таблиць; 34 рисунки, з яких 3 займають повні сторінки; 22 додатки на 22 сторінках. Список використаних джерел включає 213 найменувань на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі *"Теоретико-методологічні основи дослідження міграційних процесів"* визначена суть міграційного процесу, специфіка міграційного процесу великого міста, розроблена методика дослідження і регулювання міграційних процесів великих міст.

Теорія міграції населення як будь-яка наукова теорія включає в себе понятійний апарат і власне логіку теорії. Основним базовим поняттям теорії міграції є міграція населення. В розділі дано визначення міграції за допомогою чітких критеріїв, а саме розширення змісту поняття як переселення людей між населеними пунктами за рахунок включення в нього сукупності ознак, що викликають певні зміни в спільностях людей районів прибуття і вибуття мігрантів, і звуження змісту поняття міграції населення шляхом вилучення з нього переміщень індивідів між місцями постійного проживання і місцями прикладання праці, розміщеними в інших поселеннях, навіть дуже великих. Таким чином, під *міграцією населення* слід розуміти переміщення кількісно і якісно визначених спільностей індивідів між поселеннями, пов'язане із зміною постійного місця проживання, що істотно впливає на відтворення економічних відносин між людьми, зумовлене впливом сукупності факторів і підпорядковане об'єктивним законам.

Розглядаючи міграцію населення як складне динамічне утворення, застосувавши системний підхід до її дослідження, дано визначення міграційної системи, міграційного комплексу, міграційного процесу, їх структури, способу функціонування та організації. Структура міграційної системи представляє собою сукупність закономірних відносин між мігрантами, що забезпечують обмін людьми з певними ознаками та інформацію про умови життєдіяльності.

Розроблено ряд основних понять загальної теорії міграційних процесів: поняття міграційного процесу, поняття простого міграційного процесу, поняття простої міграційної системи тощо. Під міграційним процесом розуміється не просто переміщення людей між населеними пунктами, обумовлене зміною місця проживання, не зміна характеристик індивіда, окремого мігранта із збільшенням його віку, а зміна спільностей мігрантів у часі, тобто зміна якісних ознак когорти, зумовлених віковою належністю, умовами параметрів когорт мігрантів, що перебувають у безперервному русі. Індивіди у спільності мігрантів постійно змінюються, але інваріантною залишається структура міграційної системи, тобто співвідношення ознак,

якими наділені безперервно змінюючи одна одну когорти. Саме так трактується міграційний процес і в цьому одна із його важливіших рис.

За складністю міграційний процес великого міста є однополярним, тому в роботі він розглядається як простий міграційний процес, під яким розуміється зміна станів (структури і способу функціонування, організації) міграційної системи в часі, зумовлена особливостями розвитку суспільства та впливом середовища і підпорядкована специфічним законам розвитку.

Дослідження простого міграційного процесу, якому властива стадійність змін, ґрунтується на теоріях стабільності, мутаційності та теорії переходу.

Під стабільністю простого міграційного процесу розуміється наявність лише тих змін, які відповідають упорядкуванню економічної системи: удосконалюють пропорції між складовими економічної і біологічної систем, нівелюють відмінності між поселеннями в системах розселення, підвищують рівень продуктивності праці, нарощують людський потенціал цих систем.

Теорія мутаційності є розділом теорії міграційного процесу, яка відбиває проблематичність у його розвитку: від'ємність сальдо міграцій, виникнення статевої диспропорції у формуванні міграційних потоків, вибуття осіб молодших вікових груп, відтік висококваліфікованих спеціалістів, просторова концентрація людності.

Під теорією міграційного переходу слід розуміти систему достовірних знань, що пояснює і передбачає удосконалення міграційного процесу, виведення його на траєкторію закономірного розвитку відповідно до об'єктивних законів міграції.

В основу методики регулювання міграційного процесу великого міста покладена система методів, яка об'єднує економічні (грошово-кредитні, бюджетні, балансові, нормативні) і методи інших конкретнонаукових дисциплін (правових, демографічних, географічних, соціологічних тощо) та загальнонаукових дисциплін (логіки, системології, інформатики, математичного аналізу, математичної статистики та інші). Взаємодіючи між собою в межах чіткого алгоритму, вони забезпечують розробку програми регулювання міграційного процесу конкретної території. Основним способом ефективного обміну інформацією про відображення цілісної, якісно визначеної системи традиційними і новими, математичними і логічними методами є моделювання.

Регулювання міграції населення як складного і багатоаспектного утворення передбачає побудову єдиної моделі – загальної моделі регулювання міграційного процесу, що включає в себе блоки моделей видів міграції (вибуття, прибуття і сумарного потоку), блоки моделей сегментів (статево-вікової, освітньої, професійно-кваліфікаційної, етнічної, конфесійної

структури), що утворюються з видів міграції при поглибленому їх вивченні. Види і сегменти міграційного процесу в результаті зміни його станів перетинаються стадіями розрахунків. У пропонованій методиці виділено такі стадії: ситуаційний аналіз, ретроспективний аналіз, прогнозування, оцінка впливу міграції на формування населення, прийняття рішень і власне розробка програми регулювання.

У другому розділі дисертаційної роботи “*Ситуаційний і ретроспективний аналіз міграційного процесу м. Києва*” проведений системний аналіз міграційного процесу м. Києва. Його адекватне відображення досягнуто за рахунок поєднання теоретичного мислення і узагальнення конкретних міграційних потоків, статичного і динамічного, часового і просторового бачення об’єкту регулювання.

Послідовність робіт щодо конкретизації міграційного процесу включала розрахунки і обґрунтування його гіпотетичних параметрів, обчислення показників фактичного прибуття мігрантів у столицю і вибуття з неї, виявлення тенденцій у змінах структури міграційних спільностей людей, аналіз розселення вибулих з міста і зон формування прибулих в нього. Здійснено структуризацію міграційного процесу і викладено принципово новий підхід до його аналізу, суть якого полягає в тому, що фактичні міграційні потоки повинні мати лише об’єктивну гіпотетичну оцінку. З цією метою модифіковано загальну модель регулювання міграційного процесу, що передбачає виокремлення аналітичного блоку, конкретизацію його моделей, формування системи обмежень (щодо мобільності, складу мігрантів і їх просторового розподілу у гіпотетичному процесі).

Упорядкований аналітичний блок моделей дозволив розрахувати параметри структурованого міграційного процесу в часі і просторі. В дисертаційній роботі в основу диференціації міграційного процесу покладений зміст, в результаті чого виділено два види переміщень – прибуття і вибуття. За часовою ознакою здійснено ретроспективний і ситуаційний аналізи. Кожний вид міграції розглянуто окремо в часово-просторовому аспекті.

Використовуючи відповідну базу теоретичних знань і інформаційну забезпеченість здійснено ретроспективний аналіз часового ряду вибулих і прибулих, виявлено гіпотетичний тренд вибуття і прибуття (рис. 1). Визначено і обґрунтовано часові показники по кожному сегменту цих процесів, розраховані відповідні тренди. Система одержаних за допомогою такої методики показників є мірою проблем розвитку процесів вибуття і прибуття, гостроти їх прояву.

Крім проблем розвитку процесам вибуття і прибуття властиві проблеми стану, які виявляються і оцінюються засобами ситуаційного аналізу, що включає в себе дослідження

міграційних потоків на стійкість та ступінь відхилення від вимог об'єктивних законів міграції. Їх мірою є відповідні гіпотетичні показники. У зв'язку з цим на базі теоретичних знань та інформації про сучасний стан мігрантів великих міст проведений аналіз розподілу вибулих і прибулих за демографічними та економічними ознаками, на їх основі здійснено розрахунки для кожного сегменту гіпотетичних параметрів.

**Рис. 1. Динаміка гіпотетичних показників міграції населення
у м. Києві**

Одночасно важливою є оцінка процесів вибуття і прибуття за ступенем відхилення його показників від вимог об'єктивних законів. Для цього обчислюються і обґрунтовуються гіпотетичні параметри ситуаційного аналізу у вигляді системи показників, які оцінюють процеси вибуття і прибуття у базовому році і є мірою його сучасного стану. Проблема проявляється при відхиленні фактичного показника від гіпотетичного, а ступінь відхилення характеризує гостроту її прояву.

Проведено аналіз фактичного міграційного процесу у м. Києві, який включає зіставлення результатів розрахунків з гіпотетичними показниками, виявлення відхилень траєкторії реальної його зміни від закономірної, сучасного стану від ідеального, виділення і систематизацію завдань, що підлягають розв'язанню під час регулювання міграційним процесом.

Відібрані відповідні статистико-математичні методи, зокрема, ретроспективний аналіз та ймовірнісний розподіл випадкових величин, структуровано фактичний міграційний процес міста, упорядковано блок інформації, проведено ретроспективний аналіз прибуття мігрантів у м. Київ та вибуття з нього, здійснено оцінку сучасного стану міграційного процесу, його стійкості в часі і просторі та відповідності параметрів прибуття і вибуття вимогам об'єктивних законів.

За допомогою методу ретроспекції проведена апроксимація часового ряду *вибуття* мігрантів, виявлений і формалізований тренд потоку, який виражає чітку тенденцію до поступового зменшення чисельності вибулих з міста, однак об'єктивну оцінку такої динаміки забезпечило зіставлення фактичного тренду вибуття з гіпотетичним, що показало відхилення в напрямках. Фактичному процесу вибуття властива чітка сегментація за демографічними та економічними ознаками. Ретроспективний аналіз дозволив виявити фактичні зрушення в структурі потоку за 28 років (1976-2003 рр), які викликані тим, що одні часові ряди характеризуються позитивною динамікою, а другі - негативною. Об'єктивну оцінку

структурних змін забезпечило їх порівняння з гіпотетичними параметрами цих зрушень, яке показало:

- прогресивність змін у віковому складі вибулих в останній чверті минулого та початку нинішнього століття, що проявилась у зменшенні міграційної активності осіб молодшого працездатного віку і зростанні частки осіб старшого працездатного і пенсійного віку (рис. 2);
 - між розподілом вибулих чоловіків і жінок за віком немає відмінностей, міграційна активність чоловіків та жінок була однаковою і не переходила меж доцільності;
 - основними проблемами вікової структури вибулих жінок є те, що вона не корелює з віковим складом киянок, відбувається тенденція зменшення частки жінок молодшої групи працездатного віку і зростання частки осіб старших 30 років, не перекривається депопуляційна ситуація додатним сальдо міграції, що обумовлює необхідність регулювання фактичних параметрів вікового складу вибулих жінок;

Рис. 2. Тренди вибуття населення деяких груп допрацездатного, працездатного і післяпрацездатного віку за 1976-2003 рр.

- в освітньому складі вибулих на сучасному етапі функціонування міста існує проблема незначного додатного сальдо міграції та небажаного впливу осіб з вищою освітою у розвинені країни Заходу;
- професійно-кваліфікаційна структура вибулих характеризується зменшенням відтоку працівників промисловості, науки, освіти та культури і сфери управління та збільшенням міграційної активності будівельників і представників інформаційних та комп'ютерних технологій.

Проведений за аналогічною методикою дослідження *процесу прибуття* дозволило виявити:

- загальними рисами прибуття чоловіків і жінок є чітка тенденція до зменшення їх чисельності, що в умовах збереження додатного сальдо міграції повністю відповідає інтересам населення міста; специфічним є те, що активність чоловіків у процесі прибуття в столицю у останній чверті минулого та початку нинішнього століття була дещо вищою, ніж жінок (рис.3);
- фактичний процес прибуття характеризується зміною освітнього складу мігрантів з негативними тенденціями у групах з високим освітнім рівнем;
- зміни у галузевій структурі прибулих характеризуються зменшенням частки працівників основних галузей матеріального виробництва, зокрема промисловості, і зростанням частки сукупності прибулих працівників інформаційного обслуговування, управління, транспорту та будівництва.

Рис. 3. Тренди прибуття населення у м. Київ за 1976-2003 рр.

Аналіз міграційних зв'язків міста Києва підтвердив закон просторового розподілу мігрантів, зміст якого полягає в наступному: інтенсивність міграційного потоку між регіоном розселення потенційних мігрантів і поселенням прямо пропорційна густоті населення в регіоні і величині поселення та обернено пропорційна відстані між ними. З метою дослідження Україна була поділена на концентричні зони: зону безпосереднього тяжіння, близьку середню, віддалену середню, віддалену і периферійну. Для виявлення особливостей регіонального розподілу міграційних зв'язків визначено питому вагу вибулих за напрямками: найінтенсивнішим було вибуття у Галицькому і Луганському напрямку, які у 2002 р. охоплювали по 15-16,0% вибулих з міста Києва (рис. 4). У найкоротшому східному, Сумському, і найдовшому, Кримському, напрямку переселялось порівну - близько 13 % вибулих, в Запорізькому, Буковинському і Волинському по 11% і найменша питома вага вибулих направлялась у південному, Одеському, напрямку – 8,9 %.

Проте у просторовій організації вибуття з міста були суттєві недоліки: мала привабливість для киян проміжних (близької і далекої) зон, невиправдано висока інтенсивність вибуття у периферійну і віддалену зони тощо. Вплив високоурбанізованих і з вигідним економічним положенням областей на процес вибуття населення з столиці ілюструють Луганський і Галицький напрямки міграції. Саме тут спостерігається найбільша питома вага вселення киян у віддалену зону. В 2002 р. в Закарпатському секторі розселилось 10,6 % вибулих у Галицькому напрямі. Зовсім інші чинники зумовили привабливість для киян сектору віддаленої зони Луганського (об'єднує Луганську і Донецьку області) та Запорізького напрямків. Їх приваблює промисловий потенціал території, можливості активної підприємницької діяльності тощо. У цьому ж році у Донбасі розселилося відповідно 26,1% і 14,3% вибулих з столиці. Певною притягальною силою для киян наділені сектори віддаленої зони Кримського і Одеського напрямків. Периферійна зона представлена в Україні автономною республікою, куди вселяється 22,9 % киян, вибулих у Кримському напрямку.

Рис. 4. Просторовий розподіл вибулих мігрантів з м. Києва в 2002р.

Важливою складовою дослідження просторового аналізу прибуття є аналіз доцентрової орієнтації мігрантів. Розрахунки підтвердили певну стабільність у формуванні просторових міграційних потоків міста Києва. У 2002 р., наприклад, найбільше мігрантів в столицю прибувало з Галицького напрямку, який об'єднав 17,5 % прибулих (рис. 5). На Сумському,

Луганському, Волинському, Кримському і Запорізькому напрямках зосереджувалось від 11 до 15 % мігрантів, що мали намір поселитися в столиці. Найменшими були потоки з Буковинського і Одеського напрямків, вони становили відповідно 9,4 і 8,4 % від загальної чисельності прибулих у місто.

Аналіз потоків прибуття мігрантів за напрямками переміщень і зонами формування підтвердив загальну закономірність, з одного боку, а з другого – дозволив виявити і локалізувати проблеми. За особливостями формування такі потоки надзвичайно різноманітні: для Сумського і Волинського характерна висока питома вага мігрантів, що сформувалася у зоні безпосереднього тяжіння; для Запорізького, Одеського і Буковинського властива підвищена роль проміжних зон у формуванні переселенців у столицю, Кримський і Луганський напрямки відрізняються посиленою роллю віддаленої та периферійної зон і зменшення частки вихідців із зони безпосереднього тяжіння. Така ситуація пояснюється на кожному напрямку своїми причинами: на Луганському високим рівнем урбанізації, на Кримському – особливим статусом півострова.

Рис. 5. Просторовий розподіл прибулих мігрантів у м. Київ в 2002 р.

Специфічною рисою процесу прибуття в столицю є зменшення інтенсивності доцентрового потоку в цілому, що свідчить з одного боку про зростання впливу зовнішнього фактора на міграцію в Україні, а з другого – регулюванням цього процесу у столиці. Аналіз показав, що при збереженні тенденцій останньої чверті минулого століття місту загрожує перехід на від'ємне сальдо міграції, зниження ролі зони безпосереднього тяжіння у формуванні доцентрового переселення на усіх напрямках, наявність інверсії на Луганському, Кримському, Одеському напрямках.

В третьому розділі *“Регулювання міграційного процесу великого міста”* висвітлені проспекційні етапи регулювання міграції населення м. Києва: прогнозування процесу вибуття, прогнозування процесу прибуття, оцінка впливу варіантів прогнозування мігрантів на очікуваний стан населення і зміни в його життєдіяльності, прийняття регулятивних рішень.

Алгоритм розробок був зумовлений результатами досліджень в попередніх розділах і необхідністю випереджуючого відображення, що відбиває специфіку власне регулятивної діяльності. Враховуючи ці обставини, була прийнята така послідовність дій: визначення суті і принципів міграційної політики, особливостей міграційного менеджменту столиці, його структури і змісту, розрахунки гіпотетичних, фактичних прогнозів процесу вибуття населення з м. Києва і процесу прибуття до нього; оцінка регулятивних варіантів очікуваного

міграційного процесу; прийняття міграційних рішень, конкретним втіленням яких стане програма міграційного процесу столиці.

У пропонованому дослідженні міграційна політика трактується на перетині міграціознавства, точніше теорії міграції, і науки про управління. Міграційна політика виступає в якості засобу регулювання життєдіяльності людей, вирішення проблемних тенденцій, що виникли у функціонуванні міграційних процесів, або зведення їх до мінімальних.

Одним із етапів підготовки і прийняття рішень у сфері управління великим містом є прогнозування як науково обґрунтоване імовірнісне судження про стани об'єкту дослідження в межах певного часового горизонту в майбутньому. За допомогою блоку проспекційних моделей розраховані прогнози видів і сегментів міграційного процесу м. Києва. Суттєвим є те, що при цьому використовувалися гіпотетичні і фактичні часові ряди, методи екстраполяції та імітації. Однак особливість підходу полягає в тому, що він дозволяє при потребі обчислювати змістові варіанти і зобов'язує виходити на варіанти, зумовлені необхідністю враховувати умови невизначеності.

Кожний з цих прогнозів включає розрахунки очікуваних параметрів вибуття з міста з урахуванням диференціації на сегменти та очікуваних показників прибуття до нього з поділом на сегменти і є умовами для розробки регулятивних прогнозів. Гіпотетичні показники описують теоретичну траєкторію руху видів і сегментів очікуваного міграційного процесу, а фактичні описують реальну ситуацію.

Розробка регулятивних прогнозів здійснювалася з урахуванням параметрів гіпотетичного і фактичного прогнозів та спеціальних додаткових розрахунків. Показники гіпотетичного прогнозу служили цілями, яких потрібно досягти в результаті регулювання міграційного процесу, а фактичні показники показували, до чого може привести бездіяльність у цій сфері. Регулятивний прогноз забезпечує одержання показників по кожному виду і сегменту міграційного процесу. За своєю суттю він є нормативним і розраховувався в такій послідовності: визначався показник для останнього року прогнозного горизонту, знаходилася траєкторія руху, обчислювались варіанти очікуваного прибуття і вибуття з урахуванням їх сегментації.

Прогноз регулювання міграційного процесу у м. Києві на 2010 рік

	сучасний стан 2002 рік		Фактична модель						Гіпотетична модель		Регулятивна модель					
			1 варіант		2 варіант		3 варіант				1 варіант		2 варіант		3 варіант	
	тис осіб	частка одиниці	тис. осіб	частка одиниці	тис. осіб	частка одиниці	тис. осіб	частка одиниці	тис. осіб	частка одиниці	тис. осіб	частка одиниці	тис. осіб	частка одиниці	тис. осіб	частка одиниці
Всього мігрантів, з них:	71,2	1	63,4	1	67,1	1	70,7	1	73,1	1	68,3	1	70,1	1	71,9	1
- чоловіки	34,2	0,48	32,0	0,50	35,0	0,52	38,1	0,54	37,8	0,52	34,9	0,51	36,4	0,52	38,0	0,53
- жінки	37,0	0,52	31,4	0,50	32,1	0,48	32,6	0,46	35,3	0,48	33,4	0,49	33,7	0,48	33,9	0,47
Прибулі, з них:	44,5	0,63	35,4	0,56	39,2	0,58	43,1	0,61	38,4	0,53	36,9	0,54	38,8	0,55	40,7	0,57
- чоловіки	21,0	0,47	17,4	0,49	19,9	0,51	22,5	0,52	19,6	0,51	18,5	0,50	19,7	0,51	21,0	0,52
- жінки	23,5	0,53	18,0	0,51	19,3	0,49	20,6	0,48	18,8	0,49	18,4	0,50	19,1	0,49	19,7	0,48
Вибулі, з них:	26,7	0,37	28,0	0,44	27,9	0,42	27,6	0,39	34,7	0,47	31,4	0,46	31,3	0,45	31,2	0,43
- чоловіки	13,2	0,49	14,6	0,52	15,1	0,54	15,6	0,57	18,2	0,53	16,4	0,52	16,7	0,53	16,9	0,54
- жінки	13,5	0,51	13,5	0,48	12,8	0,46	12,0	0,43	16,5	0,47	15,0	0,48	14,6	0,47	14,2	0,46

У дисертаційній роботі проведена системна оцінка варіантів прогнозування шляхом відповідності їх законам міграції і очікуваного впливу на населення столиці. В підсумку відібраний найкращий варіант, що і є основою для розробки програми регулювання міграційного процесу як розділу програми соціального і економічного розвитку міста.

У 2010 р. показники вибуття із столиці стабілізуються на рівні 45% від загального числа мігрантів і становитимуть за I варіантом – 31,4 тис. осіб, за II варіантом – 31,3 тис. осіб і за III варіантом – 31,2 тис. чол., а коефіцієнт вибуття дорівнюватиме $11,8^{0}/_{00}$ (табл. 1). Чисельність прибулих у 2010 р. становитиме за I варіантом – 36,9 тис. чол., за II варіантом – 38,8 тис. чол., за III варіантом – 40,7 тис. чол., коефіцієнт прибуття – $14,5^{0}/_{00}$, при цьому розрахункове сальдо міграції складатиме в 2010 р. від 5,5 до 9,5 тис. чол. За регулятивним прогнозом з міста Києва вибуде найбільше осіб віком 20-24 років, з яких чоловіки становитимуть 51,6 %, а жінки 48,4% вибулих. Друге місце займуть 25-29 річні (14,7%), серед яких значно переважатимуть чоловіки (54,1%). У віковій групі 15-19 років (14,3 %) питома вага чоловіків майже на 10% буде більшою, ніж жінок. Найменше вибуватимуть з міста Києва особи 55-59 років жіночої статі (3,42%). Прибуде у столицю більше чоловіків, ніж жінок, найактивнішими будуть особи обох статей у віці 15-19 років (28,6%). Майже п'яту частину серед прибулих складатимуть 20-24 річні (20,5%) з невеликою перевагою жінок цієї вікової групи (50,7%). Значне збільшення частки чоловіків спостерігатиметься у старшій групі молодшого працездатного віку (25-29 років) та молодшій групі середнього працездатного віку (30-34 рр.). У старших вікових групах працездатного і після працездатного віку переважатимуть жінки (52,5-59,8%). Протягом прогнозного періоду питома вага прибулих з вищою освітою не зміниться, а частка осіб з незакінченою вищою, середньою спеціальною освітою зросте; наймобільнішими залишаться і надалі працівники промисловості як найбільшої за чисельністю галузі, будівельники і спеціалісти з інформатики та інформаційних технологій.

Прогноз просторових міграційних зв'язків передбачає, що в зоні тяжіння столиці процес прибуття мігрантів із секторів країни буде відповідати вимогам об'єктивних законів: 42,3% прибуватимуть із зони безпосереднього тяжіння, 25,1% - із ближньої середньої зони, 19,0% - із віддаленої середньої зони і 13,6% - із віддаленої та периферійної зон. Проте у розрізі напрямків та секторів матимуть місце ознаки мутаційності – тенденції, зумовлені особливостями перехідного періоду, що проявлятимуться в деякому збільшенні ролі віддалених і зменшенні питомої ваги близьких секторів в очікуваному процесі прибуття мігрантів у столицю. Підвищена в порівнянні з

гіпотетичними показниками буде у прогнозному періоді частка прибулих з віддалених і периферійної зон на Луганському, Кримському і Галицькому напрямках.

За регулятивним прогнозом найбільше прибуватимуть з Галицького і Кримського напрямків, питома вага мігрантів яких у загальній чисельності прибулих у столицю складатиме відповідно 17,6% та 14,4%. Процес вибуття населення із міста Києва за зонами віддалення у прогнозних розрахунках підпорядковуватиметься закону вибуття: 49,3% мігрантів осідатиме в зоні безпосереднього тяжіння, що обумовлюється освітніми функціями столиці; 23,2% - у ближній середній зоні, 16,6% - у віддаленій середній зоні та 10,9% - у віддаленій і периферійній зонах. Очікується певне загострення проблеми, яка проявлятиметься у зростанні очікуваного вибуття із столиці у віддаленому і віддаленому середньому секторах, зменшення - у секторі безпосереднього тяжіння. Подібні тенденції відбуватимуться з вибулими у Кримському і Галицькому напрямках, але вони зумовлюються іншими факторами. У Кримському напрямі чисельність вибулих у 2010р. становитиме 13% від загальної чисельності вибулих із столиці, що більше від фактичного параметра 2002 р. і перевищує дані гіпотетичного прогнозу очікуваного вибуття мігрантів з міста Києва (11,6%). На відхилення показника вибуття впливає специфічна національна структура людності, його рекреаційні умови. За регулятивним прогнозом найбільше вибуватимуть у Одеському та Галицькому напрямках. На Кримському, Галицькому і Волинському напрямках частка вибулих, що осідатимуть у зоні безпосереднього тяжіння, буде близькою до показників гіпотетичного прогнозу, на Одеському і Буковинському буде значно нижчою, а на Луганському та Запорізькому – значно вищою, що визначається конфігурацією території, історичними особливостями та рівнем розвитку господарства.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене в дисертаційній роботі слід зробити такі висновки.

1. Міграція населення великого міста є складним і багатогранним економічним явищем. Адекватне відображення його вимагає застосування не лише спеціальних, але і ряду загальнонаукових та конкретнонаукових знань, які, виходячи із мети дослідження роботи, були об'єднані в єдину систему теоретичних знань.

2. Регулювання міграційних процесів взагалі, зокрема у великих містах, немислиме без одночасного застосування різноманітних методів дослідження. Їх узгоджене функціонування можливе в рамках загальної моделі міграційного процесу великого міста, яка в дисертаційній

роботі була побудована за допомогою економічних, загальнонаукових, зокрема математичних, методів і забезпечила одержання результатів.

3. В дисертаційній роботі регулювання міграційного процесу великого міста ґрунтується на чіткій послідовності дій, передбачає побудову моделі і визначення способів її функціонування, а саме: ситуаційний аналіз, ретроспективний аналіз, прогноз, оцінка впливу міграції на населення міста, прийняття рішень, розробка програми тощо.

4. Побудова загальної моделі міграційного процесу великого міста має спиратися на базу теоретичних знань, в яку входить методологія, логіка, теорія відображення, метод, вчення про сутність. Особливість даної моделі в тому, що вона включає в себе блок розрахунків гіпотетичних параметрів.

5. Регулювання міграційних процесів великого міста передбачає його адекватне відображення в минулому, сучасному і майбутньому. Важливим етапом у цьому напрямку є ретроспективний аналіз досліджуваного процесу. В дисертаційній роботі розроблений підхід, який ґрунтується на використанні гіпотетичних параметрів, що найкраще розкриває проблеми розвитку процесу в минулому.

6. На стадії ситуаційного аналізу міграційного процесу розкриваються проблеми його сучасного стану на основі порівняння базових даних з попереднім роком, визначення стабільності і ризиків мутаційності процесу на підставі зіставлення фактичних даних з гіпотетичними розрахунками і виявлення розходжень між ними.

7. Стадія прогнозування міграційного процесу великого міста включає розрахунки можливих варіантів динаміки міграційного процесу, що ґрунтуються на теорії випереджуючого відображення. У викладеній методиці пропонується, зберігаючи варіантність, основу на різних рівнях узагальнення міграційного процесу, здійснити змістові варіанти та варіанти, породжені умовами невизначеності. Такий підхід забезпечує наукову обґрунтованість оцінок впливу міграції населення на велике місто, умови для прийняття регулятивних рішень.

8. Реальна оцінка варіантів прогнозів досягається при зіставленні їх з гіпотетичними розрахунками, демографічною, освітньою та професійною структурою населення міста. Ефективніші варіанти відбираються у процесі прийняття рішень. Сукупність цих дій, виконаних у певній послідовності, є необхідним алгоритмом для розробки програми регулювання міграційного процесу як складової плану соціально-економічного розвитку великого міста.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Байдіна Т.А. Рівень і структура освіти мігрантів міста Києва // Зайнятість та ринок праці: Міжвід.наук.зб. - К.:НЦ ЗРП НАН і Мінпраці України, 1995.- Вип. 3.- С. 246 -252.
2. Байдіна Т.А. Вікова структура мігрантів та ринок праці м. Києва: деякі аспекти взаємозв'язку // Зайнятість та ринок праці: Міжвід.наук.зб. - К.:НЦ ЗРП НАН і Мінпраці України,1996.- Вип.4.- С.193-199.
3. Хомра О.У., Байдіна Т.А. Киевский региональный рынок труда: специфика формирования // Проблемы экономики, оплаты и нормирования труда в условиях формирования рыночных механизмов: Сборник докладов международной научно-практической конференции. - Хмельницкий, 1995. - С.12-13 (Особистий внесок автора: аналіз основних показників Київського регіонального ринку праці у розрізі районів Київської області).
4. Байдіна Т.А. Міграційна мобільність населення Києва: структура і динаміка // Матеріали міжн.наук.-практ. конф.“Управління трудовими ресурсами: проблеми, перспективи розвитку”.– Хмельницький,1997.-С.367- 370.
5. Байдіна Т.А. Міграція населення і етнічні процеси м. Києва // Матеріали міжнародної конф. “Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі століття”– Київ; Чернівці: Ін-т економіки НАН України та інш. – 1997.– Частина 2. – С. 231-233.
6. Драгунова Т.А. Ретроспективний аналіз основних показників міграційного процесу м.Києва // Україна:аспекти праці.-2003.-№6.-С.38-45.
7. Драгунова Т.А. Просторовий аналіз міграційного процесу м. Києва // Статистика України. – 2004. - №1. – С. 73-80.
8. Драгунова Т.А. Зовнішні міграційні зв'язки міста Києва // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції „Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці”. – Тернопіль, 2004. – С. 45-46.
9. Драгунова Т.А. Управління міграційними процесами великих міст // Україна: аспекти праці. - 2004.- № 5. -С. 40-48.
10. Драгунова Т.А. Міграційні процеси у розвитку соціально-трудоких відносин прикордонних областей // Вісник Технологічного університету Поділля. Серія: економічні науки. - 2004. - №3 - Том 2. - С. 121-124.

АНОТАЦІЯ

Драгунова Т.А. Міграційні процеси великих міст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Київ, 2005.

В дисертаційній роботі уточнений економічний зміст таких основних понять теорії міграції, як міграція населення, міграційний процес, міграційна система. Доведена стабільність і стадійність розвитку міграційного процесу, застосовано теорію мутаційності та теорію переходу до регулювання міграційного процесу великого міста. Проаналізовано динаміку кількісних та якісних показників міграційного процесу у місті Києві за останню чверть минулого та початок нинішнього століття. Розроблена методика регулювання міграційних процесів великих міст, що включає побудову гіпотетичної та фактичної моделей, їх порівняння, розрахунок на цій підставі регулятивної моделі, яка передбачає наближення фактичної траєкторії міграційного процесу до гіпотетичної. Визначені мета, принципи і функції міграційної політики, окреслені чинники її формування.

Ключові слова: міграція населення, міграційна система, міграційний процес, простий міграційний процес, міграційна спільність людей, теорія стабільності, теорія мутаційності, теорія переходу, гіпотетичний міграційний процес, фактичний міграційний процес, регулювання міграційного процесу.

АННОТАЦИЯ

Драгунова Т.А. Миграционные процессы крупных городов. – Рукопись.

Диссертация на получение научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований НАН Украины, Киев, 2005.

В диссертационной работе уточнено экономическое содержание таких основных понятий теории миграции, как миграция населения, миграционный процесс, миграционная система. Выявлена стабильность и стадийность развития миграционного процесса, определены основные положения теории мутационности и теории перехода для исследования миграционного процесса крупного города. Разработана методика регулирования миграционных процессов крупных городов

на основе использования гипотетической, фактической и регулятивной моделей миграционного процесса. В основу построения гипотетического миграционного процесса крупного города положена концепция управления миграцией населения. Она предусматривает разработку системы ограничений, обеспечивающих соответствие миграционного процесса объективным законам миграции, а также специфику развития данного города. Проанализирована динамика количественных и качественных показателей миграционного процесса в городе Киеве за последнюю четверть прошлого и начало нынешнего столетия, которая подтвердила закономерности распределения мигрантов по возрасту, полу, образованию и профессионально-квалификационному составу, а также закон пространственного распределения миграционных потоков. Сопоставление параметров гипотетических расчетов с фактическими показателями позволило выявить проблемы в половозрастной, образовательной и профессиональной структуре мигрантов, пространственном распределении миграционных потоков, оценить их остроту. К негативным тенденциям миграции населения города Киева относится увеличение выбытия женщин среднего трудоспособного возраста, рост отрицательного сальдо лиц с высшим образованием, ослабление роли зоны непосредственного тяготения в формировании миграционных потоков и т.д. На основании экстраполяции динамических рядов были сделаны прогнозы гипотетического и фактического миграционных процессов, использование нормативного метода позволило рассчитать прогноз регулирования миграционного процесса, который предусматривает поэтапное приближение фактического тренда к гипотетическому. Именно показатели регулятивного тренда будут выступать целью и основой разработки мероприятий миграционной политики в крупном городе.

Определены цели, принципы и функции миграционной политики, которая рассматривается как средство регулирования вопросов жизнедеятельности населения, разрешения или минимизации проблемных тенденций, возникших при функционировании миграционных процессов.

Ключевые слова: миграция населения, миграционная система, миграционный процесс, простой миграционный процесс, миграционная общность людей, теория стабильности, теория мутационности, теория перехода, гипотетический миграционный процесс, фактический миграционный процесс, регулирование миграционного процесса.

SUMMARY

The thesis is obtaining of Scientific Degree of Candidate of Sciences (Economics) by speciality 08.09.01 – demography, labor economics, social economics and policy. – Institute of Demography and Social Researches of NAS of Ukraine, Kyiv, 2005.

In this thesis economic meaning of bases concepts of migration theory such as migration of population, migration process and migration system have been specified. Proved stability and phase in evolution of migration process. Theory of mutation and theory of transfer have been applied to the regulation of migration process of a big city. Quantitative and qualitative activities of the migration process in Kyiv city have been analyzed for the last 28 years of 20-th century and a few years of 21-th. A new research method in managing of migration process of big cities has been designed. Hypothetic, actual and regulation model of migration process were work through, which could become a base of forming migration politics in a big city.

Key words: migration of population, migration system, migration process, ordinary migration process, migration communion of people, theory of stability, theory of mutation, theory of transfer, hypothetic migration process, actual migration process, regulation of migration process.